

Inese Šūpule, Dr.sc.soc., LU Filozofijas un socioloģijas institūts

REKOMENDĀCIJAS AUGSTI KVALIFICĒTU SPECIĀLISTU REMIGRĀCIJAS VEICINĀŠANAI

Ievads

Balstoties uz projekta “Augsti kvalificētu speciālistu migrācijas izpēte: emigrācija un atgriešanās Latvijā” (Nr. 1.1.1.2/VIAA/1/16/012) pētījuma rezultātiem, ir sagatavotas rekomendācijas augsti kvalificētu speciālistu remigrācijas veicināšanai. Rekomendāciju pamatojums teorētiskajā literatūrā un empīriskajā izpētē izvērstā veidā ir atrodams zinātniskajā monogrāfijā “Latvijas augsti izglītotie emigranti: izglītības un darba pieredze Latvijā un ārvalstīs”¹.

Šajā dokumentā pētījumā balstītās atziņas ir apkopotas populārzinātniskā veidā, lai tās būtu pieejamas plašam interesentu lokam. Rekomendācijās ir uzsvērtas tās atziņas, kas ir pielietojamas Latvijas pašreizējā ekonomiskajā situācijā un ir aktuālas jau īstenoto remigrācijas politikas aktivitāšu kontekstā. Būtiski uzvērt, ka daudzas no pētījumā aplūkotajām politikas iniciatīvām Latvijā lielākā vai mazākā mērā jau tiek īstenotas. Tas nozīmē, ka daļa ieteikumu attiecas uz aktivitāšu turpināšanu vai pilnveidošanu, kā arī ir jāuztver kā apstiprinājums tam, ka šīs aktivitātes ir nozīmīgas remigrācijas sekmēšanai.

Rekomendācijas ir strukturētas divās daļās. Pirmajā daļā ir sniegts apkopojums par padziļinātajās intervijās ar augsti izglītotiem emigrantiem un remigrantiem noskaidrotiem faktoriem, kas nozīmīgi, apsverot savas karjeras mērķus, attīstību un atgriešanās plānus Latvijā. Tā ietver Latvijas emigrantu un remigrantu atgriešanās lēmumu analīzi trīs dimensijās: saistībā ar karjeras mērķiem, ģimeni un dzīves stila īpatnībām². Šīs sadaļas noslēgumā sniegti ieteikumi, kas izriet no padziļinātās intervijās iegūtajām atziņām.

Otrajā daļā ir sniegts apkopojums par remigrācijas politikas veidiem un dažādu iniciatīvu piemērotību Latvijas situācijai. Tie aptver tādus politikas virzienus kā diasporas tīklošanās veicināšanu, īstermiņa un ilgtermiņa atgriešanās veicināšanu, kā arī priekšnosacījumus šādu politiku īstenošanā³.

1. Atgriešanās lēmumu analīze: dzīves mērķi un tos ietekmējošie faktori

Politikas veidošanai ir nepieciešama informācija par mērķa grupas vajadzībām, ko Latvijas gadījumā nodrošina sadarbība ar diasporas un remigrantu organizācijām un migrācijas pētnieku veiktie pētījumi. Kā mērķa grupa augsti kvalificētie Latvijas emigranti atšķiras gan

¹ Šūpule, I. (2020). Latvijas augsti izglītotie emigranti: izglītības un darba pieredze Latvijā un ārvalstīs. Rīga: LU Akadēmiskais Apgāds.

² Atziņu strukturēšanai izmantots R. Ahenbahas (2017) izstrādātais modelis: Achenbach, R. (2017). Return migration decisions. A study on highly skilled Chinese in Japan. Wiesbaden: Springer.

³ Remigrācijas politikas veidu dalījumā izmantots K. Jonkers (2008) dalījums: Jonkers, K. (2008). A comparative study of return migration policies targeting the highly skilled in four major sending countries. Analytical report, MIREM-AR 2008/05. Fiesole: European University Institute.

pēc vecuma un dzimuma, gan profesijas, gan emigrācijas laika un motivācijas. Jārēķinās, ka arī to augsti kvalificēto emigrantu vidū, kas atgriežas, motivācija un gatavība atgriezties var būt ļoti atšķirīga. Lai remigrācijas politika būtu veiksmīga, šī dažādība ir jāņem vērā un atbalsts jāpiemēro atbilstoši vajadzībām.

Projektā veiktais pētījums atklāj daudz noderīgu aspektu, un turpinājumā būs aplūkotas mērķa grupu vajadzības un faktori, kas ietekmē lēmumus par atgriešanos Latvijā. Pirmkārt, migrācijas lēmums lielākoties ir saistīts ar vēlmi nodrošināt sev “labāku dzīvi”, bet izpratne par “labāku dzīvi” atšķiras un ir saistīta ar migranta mērķiem. Dzīves mērķus lielākoties var attiecināt uz trīs dzīves dimensijām: (1) veiksmīga karjera/ profesionālie sasniegumi; (2) papildīta ģimenes dzīve; (3) dzīve atbilstoši noteiktam dzīvesveidam, kam tiek dota priekšroka, hobijs vai ideoloģijai (tajā skaitā, latviskajai piederībai). Indivīds parasti cenšas sasniegt starp šīm dažādām dzīves dimensijām līdzsvaru, un noteiktā vecumā vai dzīves situācijā tā vai cita dimensija ir nozīmīgāka. Otrkārt, būtiski uzvērt, ka migrācijas procesi un migrācijas lēmumi ir ļoti kompleksi fenomenī, un visas trīs minētās dimensijas savstarpēji mijiedarbojas un ietver gan noteiktus mērķus, gan problēmas, gan veicinošus un bremzējošus faktorus migrācijas lēmumu pieņemšanā.

Saistībā ar migrācijas lēmumiem, lielākoties tiek uzsvērtas algu atšķirības uzņēmējā un nosūtošajā valstī, tomēr tie nav vienīgie faktori, kas svarīgi augsti izglītotu emigrantu karjerā. Emigrantiem karjeras izvērtējumā nozīmīgi aspekti ir arī darba saturs, lai būtu interesanti profesionālie izaicinājumi, darba prestižs, karjeras attīstības iespējas, kā arī (īpaši uzņēmēju gadījumā) biznesa attīstības iespējas. Visi minētie karjeras mērķi un to īstenošana ir saistīta gan ar uzņēmējās valsts, gan nosūtošās valsts piedāvātajām iespējām (1. tabula).

1. tabula. Nozīmīgākie aspekti saistībā ar karjeru

Nozīmīgākie mērķi	Būtiski faktori uzņēmējā un nosūtošajā valstī
Augsts atalgojums	Ienākumu atšķirības, nodokļu politika
Interesanti profesionālie izaicinājumi	Tehnoloģiju attīstība, konkrētās nozares attīstība Normatīvais regulējums attiecībā uz profesionālo sfēru Prasmju pārnese iespējas
Prestižs/ Darba stils noteiktā uzņēmumā	Normas, kas dominē konkrētajā uzņēmumā Profesijas prestižs
Karjeras iespējas	Ekonomikas attīstības līmenis, darba tirgus regulējums Pieejamās vakances, karjeras attīstības ātrums
Biznesa attīstības iespējas	Potenciālo klientu skaits Pieprasījums pēc konkrēta produkta vai pakalpojuma Nepieciešamo darbinieku pieejamība

Ar ģimeni saistītie dzīves mērķi būtiski atšķiras dažādos dzīves posmos, kas ietekmē arī migrācijas lēmumus. Ja vientuļš jauns cilvēks ir salīdzinoši brīvs savās izvēlēs, tad, izveidojot

partnerattiecības, pieaug nepieciešamība rēķināties ar partnera izvēlēm, savukārt bērnu piedzimšana bieži vien būtiski izmaina indivīda prioritātes. (2. tabula).

2. tabula. Nozīmīgākie aspekti saistībā ar ģimeni

Nozīmīgākie mērķi	Būtiski faktori uzņemošajā un nosūtošajā valstī
Būt labam bērnam (piepildīt vecāku sapņus, atbalstīt vecākus finansiāli, rūpēties par vecākiem, kad viņi ir veci)	Dominējošās normas Labklājības līmenis Sociālo pakalpojumu pieejamība
Būt labam partnerim (atbalstīt partnera profesionālo karjeru vai intereses, tajā skaitā, vēlmes attiecībā uz dzīves vietu)	Dzimumu lomas Darba pieejamība partnerim
Būt labam vecākam (nodrošināt labu izglītību, drošu vidi, iespējas bērnam attīstīt savu personību, materiālo nodrošinātību, būt kopā ar bērnu)	Izglītības kvalitāte un pieejamība Vides kvalitāte Bērnu aprūpes pakalpojumu pieejamība Valsts atbalsts bērnu audzināšanā Darba un ģimenes dzīves sabalansētība

Iespējas īstenot sevi saistībā ar noteiktu pārliecību, hobiju vai identitāti var būt nozīmīgas vieniem, bet nesvarīgas citiem emigrantiem. Daudziem Latvijas emigrantiem nozīmīga ir iespēja aktualizēt savu latvisko identitāti, piemēram, dziedāt korī vai dejojot tautas dejas, vēl citiem tā var būt noteicošais faktors, lai atgrieztos Latvijā. Citiem var būt kādi noteikti hobiji vai pārliecības, kas arī nosaka viņu dzīves vietas izvēli. Piemēram, vēlme dzīvot ekoloģiski tīrā lauku vidē, pie jūras vai ezera un tml. 3. tabulā ir apkopoti nozīmīgākie migrācijas aspekti saistībā ar dzīves vērtībām un dzīves stilu un lēmumu par migrāciju.

3. tabula. Nozīmīgākie aspekti saistībā ar dzīves vērtībām/ dzīves stilu

Nozīmīgākie mērķi	Būtiski faktori uzņemošajā un nosūtošajā valstī
Iespējas sevi realizēt	Normatīvais regulējums Sociālās un kultūras normas
Iespēja dzīvot atbilstoši noteiktai politiskajai, ideoloģiskajai vai reliģiskajai pārliecībai, identitātei (etniskā piederība, seksuālā orientācija un tml.)	Normatīvais regulējums Sociālās un kultūras normas/ Sabiedrības atvērtība dažādībai
Dzīves stila īpatnības	Ekonomiskās attīstības līmenis, vide un normas

Kopumā šis atziņas ļauj izdarīt šādus secinājumus un rekomendācijas:

1. Karjeras iespēju sekmēšana Latvijā ir saistīta ar Latvijas vispārējo ekonomisko attīstību un situāciju konkrētajā nozarē, tādēļ atbalsta aktivitātēm jābūt konkrētajai nozarei specifiskām, nevis universālām. Vispārējie ieteikumi attiecas tikai uz administratīvā sloga mazināšanu visās jomās un tehnoloģisko risinājumi pilnveidi, sekojot jaunākajām tendencēm pasaulē.
2. Dažādos dzīves posmos emigrantiem ir atšķirīgas prioritātes. Remigrācijas politikas kontekstā nozīmīgs brīdis emigrantu dzīvē ir: (1) ģimenes veidošana un bērnu piedzimšana; (2) bērnu vecums 6-7 gadi, kad jāpieņem lēmums par bērnu skolas izvēlēm; (3) pensijas vecuma sasniegšana. Latvijas remigrācijas politikas kontekstā svarīgi ir paaugstināt pirmskolas izglītības iestāžu pieejamību, stiprināt atbalstu remigrantu bērniem skolā un mazināt birokrātiskās procedūras, lai saņemtu šos pakalpojumus, kā arī mazināt nodokļu slogu pensijām, kas nopelnītas ārvalstīs.
3. Dzīves stila/ identitātes vērtību kontekstā pētījumā konstatētie nozīmīgākie faktori ir saistīti ar latvietības saglabāšanas iespējām un iespēju dzīvot tīrā vidē Latvijas laukos. Šādas iespējas Latvijā ir nodrošinātas, un ir jāturpina sekmēt. Savukārt problemātiskāka ir LGBT grupas situācija, jo tā Latvijā saskaras ar diskrimināciju un neiecietību. Šis jautājums ir jāskata plašākā pret-diskriminācijas un iecietību veicināšanas politikas kontekstā.

2. Remigrācijas politikas veidi un ieteikumi remigrācijas veicināšanai Latvijā

Priekšnosacījumi remigrācijas politiku sekmīgai īstenošanai

Sociāli ekonomiskā stabilitāte un attīstības prognozes, noziedzības un korupcijas līmenis, izglītības kvalitāte, sabiedrībā dominējošās normas un vērtības ir būtiski faktori, kas ietekmē remigrāciju un potenciālā remigranta lēmumu par atgriešanos. Tomēr šie faktori parasti nav iekļauti remigrācijas politiku izvērtējumā, jo lielākoties ir ārpus šo politiku ietekmes iespējām.

Jāatzīmē, ka augsti kvalificēto speciālistu atgriešanās Latvijā pamatoti var būt problemātiska tajos gadījumos, kad speciālistam ārvalstīs ir pieejami tādi nosacījumi, kurus ir sarežģīti nodrošināt Latvijā. Šādu situāciju labi ilustrē pētījumā identificētā Latvijas fiziķu pieredze. Piemēram, ja speciālista zinātniskās izpētes jautājumi ir saistīti ar Lielā hadronu kolaidera izmantošanu, jāreķinās, ka šādus pētījumus var veikt tikai Eiropas kodolpētījumu centrā CERN. Tas gan nenozīmē, ka vienīgais veids, kā veikt šādus pētījumus, ir dzīvot Francijā vai Šveicē. Ir iespējams pētniecības nolūkos noteiktu laiku strādāt ar konkrētajām iekārtām ārvalstīs, bet pārējā laikā ar iegūtajiem datiem strādāt Latvijā. Jāatzīmē, ka vairāku Latvijas fiziķu gadījumā atgriešanās Latvijā ir saistīta ar ES finansējumu piesaisti laboratoriju izveidei Latvijā, kas ir pozitīvi piemēri augsti kvalificētu speciālistu atgriešanās veicināšanā kombinācijā ar ES ieguldījumu Latvijas zinātnes attīstībā.

I E G U L D Ī J U M S T A V Ā N Ā K O T N Ē

Būtiski uzsvērt, ka konkrētu remigrantu vajadzības un ambīcijas, kā arī viņu kvalifikācija un tās pielietošanas potenciāls ir ļoti atšķirīgs pat vienas profesijas un nozares pārstāvju vidū. Potenciāli noteikti efektīvākās būs tās politikas, kuras pieļauj politikas nosacījumu pielāgošanu konkrētā remigranta vajadzībām un situācijai.

Turpinājumā sniegts īss ieskats un ieteikumi par šādiem politikas virzieniem: diasporas tīklošanās veicināšana, īstermiņa atgriešanās veicināšana un ilgtermiņa atgriešanās veicināšana. Lielāka efektivitāte ir sagaidāma, ja tiek īstenots pasākumu komplekss augsti kvalificēto emigrantu atgriešanās veicināšanai, nevis tikai atsevišķi pasākumi.

Diasporas tīklošanās veicināšanaGalvenās atziņas:

1. Diasporas tīklošanās var veicināt gan emigrantu atgriešanos, gan arī zināšanu un tehnoloģiju pārnēsi, tirdzniecību un investīcijas izcelsmes valstī.
2. Diasporas tīklošanās var būt gan plaša mēroga, aptverot visus emigrantus no izcelsmes valsts, gan arī vērsta uz noteiktām diasporas grupām: studentiem, zinātniekiem, uzņēmējiem un citiem.
3. Diasporas tīklošanās veicināšanas aktivitātes ietver gan diasporas portālu izveidi, gan atbalstu noteiktu tīklošanās pasākumu organizēšanā.

Ieteikumi:

Turpināt Ārlietu ministrijas, LIAA un emigrantu nevalstisko organizāciju aktivitātes, lai sekmētu diasporas tīklošanos, saišu uzturēšanu un sadarbības iespēju paplašināšanu:

1. Turpināt atbalstīt diasporas tīklošanās pasākumus, tajā skaitā, latviešu uzņēmēju ārvalstīs, noteiktu profesionāļu grupu, piemēram, ārstu, un studentu sadarbības tīklus.
2. Turpināt atbalstīt trimdas latviešu un viņu pēcnācēju sadarbības ar emigrantiem, kas aizbraukuši no Latvijas pēdējo 20 gadu laikā.
3. Turpināt informēšanas pasākumus par notikumiem, kas saistīti ar Latvijas emigrantiem, diasporas organizācijām un to sadarbību ar Latviju.

Īstermiņa atgriešanāsGalvenās atziņas:

1. Īstermiņa atgriešanās pasākumi ir cieši saistīti ar diasporas tīklošanās veicināšanas aktivitātēm. Pie šiem pasākumiem tiek pieskaitīti šādi politikas instrumenti: dubultpilsonība (attiecībā uz attīstītajām Rietumu valstīm Latvijā pilsoņiem ir iespējama); speciālās migrantu kartes (piemēram, "Poļu karte"), kuras var izmantot arī 2. un 3. paaudzes emigranti; apmaksāti apmācību vai pētniecības pasākumi (emigranti vada nodarbības vai veic pētījumus izcelsmes valstī), atbalstoša nodokļu sistēma, kas veicina investēt savus ienākumus izcelsmes valstī.

2. Saskaņā ar pētījumiem par citu valstu pieredzi, gan īstermiņa, gan ilgtermiņa atgriešanās pasākumi nav veiksmīgi, ja tie nav saistīti ar pieaugošu finansējumu zinātnes attīstībā un ekonomikas veicināšanas pasākumiem.

Ieteikumi:

Emigrantu iesaistīšanas pieredze dažādos apmācības pasākumos Latvijā ir jau salīdzinoši ierasta prakse. Šeit kā piemērus var minēt LIAA organizētos seminārus uzņēmējiem, kas vēlas attīstīt savu preču vai pakalpojumu eksportu uz citām valstīm. Tomēr emigrantu potenciāls dažādu lekciju un semināru vadīšanā noteikti nav pietiekami novērtēts augstskolu darbā. Īpaši ārstu – emigrantu intervijas atklāja, ka šajā virzienā ir iespējams būtiski pilnveidot sadarbību ar emigrantiem. Viens no formātiem, kas varētu veicināt šāda veida aktivitātes, ir noteiktu nelielu grantu pieejamība augstskolām, lai augsta līmeņa Latvijas izcelsmes mācībspēki sniegtu vieslekcijas vai seminārus Latvijas augstskolās.

Ilgtermiņa atgriešanās

Galvenās atzinas:

1. Pastāvīgas atgriešanās izcelsmes valstī veicināšana visbiežāk citu valstu praksē attiecas uz divām emigrantu grupām: uzņēmējiem/ augsti kvalificētiem speciālistiem un zinātniekiem.
2. Politikas emigrācijas veicināšanai attiecībā uz uzņēmējiem un augsti kvalificētiem speciālistiem ir saistītas ar administratīvu atbalstu atgriežoties (atgriešanās konsultācijas, atbalsts bērnu izglītības nodrošināšanā, automašīnu pārreģistrācijā un tml.), labvēlīgu nodokļu režīmu, iespēju iesaistīties biznesa inkubatoros un augsto tehnoloģiju parkos ar iespēju uzsākt biznesu, izmantojot labvēlīgus nosacījumus (bezmaksas biroja telpām, nodokļu atvieglojumiem un tml.).
3. Atbalsts zinātniekiem un pētniekiem izpaužas kā piemaksas pie algas, lai atgriežoties nodrošinātu konkurētspējīgu atalgojumu, atbalsts infrastruktūras nodrošināšanā, karjeras iespēju nodrošināšana, kā arī atbalsts mājokļa jautājumus, bērnu izglītošanā, partneru nodarbinātībā un cita veida administratīvais atbalsts.
4. Atbalsts emigrantiem uzņēmējiem visbiežāk saistās ar uzņēmējdarbībai labvēlīgas vides veicināšanu, savukārt atbalsts augsti kvalificētiem speciālistiem, kas atgriežas, publiskajā sektorā tiek saistīts ar konkurētspējīga atalgojuma nodrošināšanu.
5. Talantu atgriešanas programmas, kas sniedz atbalstu konkrētiem speciālistiem atgriežoties, lielākoties ir mazskaitlīgas un tiek vērtētas neviennozīmīgi. Pozitīvā diskriminācija, kas veicina speciālistu atgriešanos, tiek kritizēta to vidū, kas palikuši izcelsmes valstī.
6. Speciālās ekonomiskās zonas, augsto tehnoloģiju parki vai biznesa inkubatori tieši emigrantiem, kas raksturīgi Ķīnas remigrācijas politikai, Latvijas situācijai nav tieši piemērojami politikas instrumenti, jo potenciālo remigrantu skaita apjoms ir salīdzinoši neliels un viņi nav koncentrēti kādā vienā nozarē. Latvijas situācijā speciālās ekonomiskās

zonas, augsto tehnoloģiju parki vai biznesa inkubatori ir pieejami vispārīgā kārtībā, būtiski, ka par šīm iespējām tiek informēti arī potenciālie remigranti.

Ieteikumi:

1. Turpināt IZM uzsākto darbu, lai īstenotu mērķtiecīgu sadarbību ar zinātnes diasporu ārvalstīs kopīgu pētniecības un attīstības pasākumu īstenošanai un sadarbības iespēju paplašināšanai. Turpināt atbalstīt remigrantu ar doktora grādu piesaistīšanu zinātniskos projektos.
2. Izstrādāt vai attīstīt finanšu instrumentus, kas sekmē augstskolu pasniedzēju īslaicīgu atgriešanos Latvijā, lai pasniegtu Latvijas augstskolās. Piemēram, finansiālas piemaksas pie pasniedzēja algas divu mēnešu intensīva moduļu kursa pasniegšanā. Šāda pieeja ļautu augsta līmeņa zinātniekiem/ profesoriem saglabāt savas augsta līmeņa pozīcijas ārvalstīs, vienlaikus motivējot saglabāt ciešas profesionālās saites ar Latviju.
3. Balstoties uz zinātnieku ieteikumiem, turpināt zinātniskās infrastruktūras pilnveides programmas.
4. Visbūtiskākais, palielināt finansējumu zinātnei un augstākajai izglītībai, kas arī sekmēs Latvijas zinātnieku atgriešanos.

Rīga, 2020. gada 27. novembris